

Marek Deja

Koło Naukowe Studentów Informacji
Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: dejamarek@wp.pl

SAMOARCHIWIZACJA – PROBLEM Z IDENTYFIKACJĄ ZJAWISKA

ABSTRAKT:

Idea Open Access i związana z nią samoarchiwizacja nie są już zjawiskami nowymi. W obliczu coraz większej popularyzacji otwartości nauki w wielu ośrodkach naukowych na świecie i w Polsce mogłoby się wydawać, że wszelkie definicje związane z tego typu działaniami świata nauki są już dobrze znane i jednolite. W przypadku „zadomowienia się” w świadomości badaczy, naukowców, uczonych i studentów pojęcia Open Access i terminów pokrewnych ważne jest rozważenie faktycznego rozróżnienia pojęć z tego zakresu. W artykule zostaną przytoczone zaobserwowane różnice w identyfikacji zjawiska samoarchiwizacji i terminów pokrewnych.

SŁOWA KLUCZOWE:

Open Access. Otwarta nauka. Otwarte repozytoria. Samoarchiwizacja. Samopublikowanie.

Wstęp

Rozpatrując zagadnienia informatologii, działalności informacyjnej lub alfabetyzacji informacyjnej warto poświęcić czas również zagadnieniom terminologicznym komunikacji naukowej lub komunikacji w nauce. Problematyką tą interesują się przedstawiciele wymienionych dyscyplin, zatem ważne jest, aby zwrócić uwagę na nieściśłości terminologiczne, jakie pojawiają się w opracowaniach i artykułach naukowych z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. Pojawiają się one także w zastosowaniu praktycznym i edukacyjnym specjalistów informacji i bibliotekarzy. Nieściśłości w stosowanej przez specjalistów terminologii mogą prowadzić do poważnych zakłóceń w komunikacji. Podczas przeprowadzonych analiz piśmiennictwa z tego zakresu można dostrzec szereg różnych interpretacji terminów, takich jak Open Access, otwarta nauka, otwarta edukacja, samoarchiwizacja, autoarchiwizacja, samopublikowanie, e-print, preprint i postprint. Pojęcia te dla każdego specjalisty informacji i bibliotekarza powinny być znane i w pełni rozróżnialne. Artykuł ma na celu wykazanie różnic w ich interpretacji i podejmuje próbę usystematyzowania tych, które są zbliżone do siebie znaczeniowo.

Open Access i terminy pokrewne

Rozpoczynając od terminu wyjściowego, czyli Open Access, który – podobnie jak większość wymienionych terminów – został wielokrotnie na przestrzeni lat opisany i rozpatrywany z różnych punktów widzenia, warto przedstawić chociażby najbardziej podstawową definicję. Open Access oznacza wolny dostęp do danych oraz treści naukowych i edukacyjnych. Dostęp ten jest powszechny, natychmiastowy, trwały i wolny od opłat (niekoniecznie ze strony autora) [7]. Wyróżniamy dwie strategie Open Access: samoarchiwizację (*self-archiving*), czyli tzw. zieloną drogę i publikowanie w czasopiśmie OA, czyli złotą drogę [8].

Ruch naukowy Open Access (Open Access Movement) to ruch kierujący się ideą wolnego dostępu (ideą Open Access), propagujący otwarty model komunikacji naukowej, polegający na bezpłatnym odbiorze publikacji naukowych w wersji elektronicznej w sieci Internet w postaci artykułów ogłoszonych w otwartym czasopiśmie elektronicznym lub w postaci e-printów zamieszczonych w otwartych repozytoriach [10, s. 26]. Już w przypadku tych dwóch podstawowych pojęć można zauważyć ich zamienne stosowanie. Ich zakres jest do siebie zbliżony, jednak różnią się podstawowym podmiotem. Pierwsze pojęcie odnosi się do idei, drugie do ludzi oraz oddolnej inicjatywy naukowców i bibliotekarzy, czyli działania zgodnego z pewną ideą. Można powiedzieć, że termin idei OA jest nadrzędny w stosunku do terminu ruchu OA. Już na tym etapie pojawia się problem identyfikacji e-printów, o którym będzie mowa w dalszej części artykułu przy omawianiu zagadnienia samoarchiwizacji.

Komplikacje rodzą się w zetknięciu tych dwóch terminów z trzecim pokrewnym, tj. otwartą nauką. Już takie sprecyzowanie pojęcia nastęrcza wielu problemów. Najbardziej właściwe i dość instynktowne wydaje się rozumienie otwartej nauki jako wszelakich prób zastosowania otwartych modeli produkcji i dystrybucji treści w sferze nauki. Oznacza to otwarty dostęp do publikacji naukowych, otwarte dane, a przede wszystkim otwarte modele współpracy naukowej bądź otwarte badania, czyli „badania prowadzone przy otwartym notatniku” [2]. Widoczna jest częściowa zbieżność *otwartej nauki* i *otwartego dostępu*. W tym przypadku zaznaczyć trzeba, że punktem wyjścia jedynie jest idea Open Access, która dała początek idei otwartej nauki. Można ją też uznać za gałąź open access. Gałąź ta nie uwzględnia w przeciwieństwie do Open Access otwartych materiałów strictly edukacyjnych. Otwartą naukę interpretować trzeba jako ideę dążenia do przyspieszenia rozwoju nauki poprzez upowszechnienie wyników badań w celach kooperacji z pominięciem ich czynnika edukacyjnego. Jamais Cascio słusznie zinterpretował otwartą naukę, jako „naukę o otwartym kodzie źródłowym” w nawiązaniu do założeń koncepcji oprogramowania open source, czyli zbiorowej współpracy przy tworzeniu oprogramowania, polegającej na wymianie danych między członkami społeczności twórców w sposób wolny i otwarty [3].

Czwartym pojęciem podobnym znaczeniowo do otwartej nauki i otwartego dostępu jest otwarta wiedza. Często stosowana zamiennie z otwartą nauką, jednak zauważyć trzeba znaczącą różnicę tej idei. Obok otwartych danych i otwartych materiałów (utworów) wyróżnia się przy stosowaniu tego pojęcia trzeci element – otwarte usługi, w znaczeniu oprogramowania jako usługi (*Software as a Service*), przechowywanego przez producenta i udostępnianego użytkownikowi online w postaci aplikacji internetowej. W kontekście otwartej wiedzy jest to aplikacja będąca usługą samą w sobie, świadcząca usługi, umożliwiająca dostęp do różnego rodzaju usług, zasobów lub sprzętu za pomocą sieci Internet i interfejsu użytkownika [6]. Niestety, ten trzeci element często w polskiej literaturze uznawany jest za informację urzędową, co jest wynikiem błędnego tłumaczenia terminu *open service* w rozumieniu słowa *service* jako dostarczenia urzędowego.

Otwarte repozytoria i samoarchiwizacja

Zanim przytoczona zostanie definicja samoarchiwizacji przybliżyć należy ściśle z nią związaną i zależną definicję otwartych repozytoriów, definicje te muszą w zasadzie zostać rozważone jednocześnie. Otwarte repozytoria są narzędziem służącym zarządzaniu, przechowywaniu i udostępnianiu dokumentów w postaci cyfrowej. Zawierać mogą bardzo szeroki zakres materiałów w zależności od grupy docelowej, z myślą o której powstały. W repozytoriach znajdują zastosowanie otwarte standardy metadanych, umożliwiające stosowanie mechanizmów importowania,

eksportowania, przechowywania i wyszukiwania cyfrowych dokumentów w nich zgromadzonych [9, 2]. Taka ogólna definicja bez precyzyjnego opisu zawartości konieczna jest przy rozważaniu terminu samoarchiwizacji, gdyż na podstawie tych rozważań zostanie określona zawartość repozytoriów, które zgodnie z ideą Open Access mają służyć samoarchiwizacji.

Nieco inna definicja określa repozytorium otwarte (*open archive*) jako archiwum elektroniczne o charakterze naukowym (instytucjonalne lub dziedziczne), w którym gromadzi się obiekty zwykle powstałe w formie cyfrowej, czyli *born-digital*. Dostęp do niego jest bezpłatny i wolny. Repozytorium jest elektronicznym systemem przechowywania informacji często opartym na samoarchiwizacji [1]. Może to oznaczać, że zamieszczenie materiałów w repozytorium nie jest jednoznaczne z samoarchiwizacją. Bożena Bednarek-Michalska i Lidia Derfert-Wolf podają definicję samoarchiwizacji: „Samoarchiwizacja (*self-archiving*) – samodzielne przesyłanie swojej pracy do repozytorium, wsparte o współtworzenie metadanych i poparte zgodą prawnoautorską na udostępnienie” [1]. Obok tego pojęcia podana jest także definicja deponowania lub inaczej autoarchiwizowania. Deponowanie (autoarchiwizacja) to proces publikacji w otwartych repozytoriach/archiwach, które gwarantują długotrwałe archiwizowanie i możliwość wyszukiwania, udział w międzynarodowej wymianie myśli, współtworzenie zasobów świata nauki i promocję nauki. Wśród cech wyróżniających repozytoria znalazła się ponownie autorchiwizacja obiektów rozumiana jako deponowanie przez autorów materiałów elektronicznych, czyli pełnych tekstów i metadanych do profesjonalnie zarządzanych serwisów. Dopiero szczegółowe wyróżnienie materiałów składowanych w repozytoriach pomaga ustrukturyzować te dwa niemal identyczne znaczeniowo i przedmiotowo pojęcia. Przyjmując że rozróżnimy dwa główne rodzaje materiałów, tj. e-printy oraz inne opracowania naukowe i edukacyjne (w tym materiały nie przeznaczone do tradycyjnego obiegu), autarchiwizacja jest terminem nadrzędnym do samoarchiwizacji. Samoarchiwizacja bowiem według pierwotnej definicji Open Access jest jednoznacznie wskazana jako zamieszczanie e-printów w repozytoriach.

Inna interpretacja określa autoarchiwizację (*self-archiving*) jako proces polegający na wprowadzeniu do cyfrowego archiwum metadanych dotyczących pracy oraz pełnotekstowego pliku. Praca wysyłana jest do repozytorium przez jej autora, pracownika naukowego [9]. Brak poparcia tej definicji typologią materiałów powoduje synonimiczność samoarchiwizacji i autoarchiwizacji. Ponadto termin *self-archiving* tłumaczony jest jako autoarchiwizacja i samoarchiwizacja w sposób jednoznaczny. Jednak w przypadku wprowadzenia terminu deponowanie jako zastępczego w stosunku do autoarchiwizacji, autorzy podważają słuszność stosowania terminu autoarchiwizacji jako tłumaczenia z języka angielskiego terminu *self-archiving*, który nie został określony jako deponowanie (*lodge*) przez twórców ruchu wolnego dostępu. W tym miejscu pojawia się postulat,

aby terminy samoarchiwizacji i autoarchiwizacji rozróżnić i ustrukturyzować w celu usprawnienia i nadania przejrzystości komunikacji w tym zakresie. Chcąc podsumować ten zawiły wątek, utworzona zostanie próbna definicja samoarchiwizacji, uwzględniająca hierarchię wspomnianych terminów.

Samoarchiwizacja to proces zamieszczania materiałów o charakterze naukowym w repozytoriach o otwartym dostępie w postaci e-printów. Jest jedną z dróg publikowania według idei Open Access, nazywana zieloną drogą. Proces zamieszczenia materiałów piśmienniczych wsparty jest wprowadzeniem przez autora metadanych opisu obiektu. Stanowi człon autoarchiwizacji, czyli terminu odnoszącego się w sposób szerszy do cyfrowych materiałów piśmiennych i niepiśmiennych o charakterze naukowym, edukacyjnym i materiałów wspomagających, jak grafiki, materiały audiowizualne oraz inne obiekty cyfrowe stanowiące materiał źródłowy do badań.

Dokumenty publikowane w otwartych repozytoriach

Istnieje jeszcze jedna komplikacja związana z interpretacją terminu e-print. Samoarchiwizowanie – jak już zostało zaznaczone – jest jedną z form publikacji w otwartym dostępie. Open Access przybrać może dwie postaci, dlatego też warto zaznaczyć dwa typy dokumentów piśmienniczych publikowanych w otwartym dostępie i wrócić niejako do definicji Open Access. Pierwszy typ dokumentów to teksty recenzowane w czasopismach naukowych, które przeszły standardową drogę, tj. od wersji autorskiej, poprzez etapy recenzji i poprawek do końcowego etapu, czyli publikacji w czasopiśmie Open Access. Ten typ dokumentów i proces publikacji nie jest równoznaczny z samoarchiwizacją i nazywany jest złym podejściem. Drugi typ dokumentów to e-prints. Zamieszczanie ich w otwartych repozytoriach jest równoznaczne z samoarchiwizacją. Jest to tzw. zielone podejście. E-prints najczęściej tłumaczone są jako pospriny i prepriny w formie cyfrowej. Problem identyfikacji e-printów zauważyć można stosunkowo często. Identyfikowane są nierzadko jako całość materiałów publikowanych w otwartym dostępie, włączając w to wspomniane teksty recenzowane i zamieszczone w czasopismach Open Access [4]. Wyłonienie właściwej definicji e-printów jest problematyczne. Zaliczenie e-printów tylko do materiałów zamieszczonych w otwartych repozytoriach wprowadza pewien ład w rozróżnieniu dwóch trybów OA i w utworzeniu pewnej hierarchii pojęć. Czasopisma OA, jak i e-prints, są oczywiście dokumentami *born-digital*, jednak e-prints od czasu powstania najwcześniejszych interpretacji zachodnich uznawane są za postpriny i prepriny z wyraźnym zaznaczeniem, że postprint mimo swojej zgodności z tekstem artykułu opublikowanego nie jest z nim równoznaczny.

Kwestia postprintów i preprintów zamieszczonych w repozytoriach Open Access jest dość jasna, jednak i tutaj pojawić się mogą pewne komplikacje. Preprinty to niezrecenzowane lub czekające na recenzję teksty, które nie zawierają zmian wynikających z opinii recenzenta. Teksty te najczęściej poddawane są ocenie metodą *peer review*. Takie postrzeganie preprintu jest na ogół w pełni spójne. Sporadycznie występują wyjątki. W Uniwersytecie w Glasgow uznano preprinty za szarą literaturę [5]. Postprinty z kolei to zrecenzowane metodą *peer review* teksty przeważnie już przygotowane do opublikowania [11].

Aktywne funkcjonowanie grupy naukowców jako użytkowników i zarazem twórców repozytorium jest warunkiem do recenzowania tekstów metodą *peer review*. Proces ten jest kluczowy dla rozumienia samoarchiwizacji jako sposobu przechowywania i udostępniania e-printów oraz wszelkich poprawek i uaktualnień z nimi związanych w otwartym repozytorium. Samoarchiwizacja niestety bardzo często identyfikowana jest z samopublikowaniem, bloggingiem, sciencebloggingiem i archiwizacją tekstów na stronach WWW instytutów lub prywatnych. Należy je jednak wyraźnie odróżnić od samoarchiwizacji. Bardzo często zdarza się, że podczas rozpatrywania zagadnień związanych z samoarchiwizacją termin ten zastępowany jest bardzo podobnym terminem samopublikowanie. W wyniku analizy i oceny serwisów internetowych świadczących usługę samopublikowania¹ udało się stworzyć definicję elektronicznego samopublikowania. Elektroniczne samopublikowanie to samodzielne wydawanie przez autorów publikacji w formie elektronicznej za pomocą wyspecjalizowanych internetowych serwisów samopublikowania. Proces publikacji odbywa się najczęściej w sposób automatyczny, za pomocą aplikacji internetowej (*Software as a Service*). Firma udostępniająca usługę na mocy umowy określa warunki podziału zysków ze sprzedaży publikacji w ramach wynagrodzenia i pokrycia kosztów utrzymania serwerów. Serwis może zostać uznany za platformę samopublikowania tylko jeśli nie może odmówić publikacji dokumentu ze względu na jego zawartość bez jednoznacznego wskazania na naruszenie przepisów prawa.

Podsumowanie

Zjawisko samoarchiwizacji oraz terminy mu pokrewne są w dalszym ciągu różnie interpretowane. Sytuacja ta ma miejsce również wśród przedstawicieli nauki polskiej. Widoczny jest wpływ interpretacji tekstów anglojęzycznych na zróżnicowanie definicji tego zjawiska. Ośrodki zajmujące się badaniem systemów komunikowania w nauce i informatologią wytworzyły różne interpretacje terminu samoarchiwizacji i terminów

¹ Przykłady stanowić mogą: Feedbooks (<http://www.feedbooks.com/>), Amazon Kindle Direct Publishing (<https://kdp.amazon.com/>), Smashwords (<http://www.smashwords.com/>), Wydaje.pl (<http://wydaje.pl/>).

pokrewnych. Istnieją także odmienne podejścia definicyjne w ramach reprezentacji różnych dziedzin nauki. Za główne kryterium podziału uznać tutaj można podział na definicje wywodzące się z nauk ścisłych (uwzględniające bardziej techniczne aspekty) i nauk humanistycznych (skupiających się na rozważaniach z punktu widzenia użytkowników, podejście filozoficzne). Sytuacja taka negatywnie może się odbić na wizerunku profesji związanych z działalnością biblioteczną i informacyjną, jednak jest to sytuacja naturalna, gdyż idea nadrzędna jaką jest Open Access zrodziła się z oddolnej inicjatywy wielu reprezentantów różnych środowisk naukowych.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Bednarek-Michalska B., Derfert-Wolf L.: *Open Access – nowy model komunikacji naukowej* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmeta/data?id=33897>.
- [2] Bednarek-Michalska B., Grodecka K.: *Słownik pojęć z zakresu Open Access* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://otwartanauka.cel.agh.edu.pl/mod/glossary/view.php?id=81>.
- [3] Cascio J.: *Open source science* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.worldchanging.com/archives/001090.html>.
- [4] Cisek S.: *Nauka 2.0. Nowe narzędzia komunikacji naukowej* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://informacjacyfrowa.wsb.edu.pl/pdfs/nauka%202.0.pdf>.
- [5] Durndell H.: *DAEDALUS – A JISC FAIR Project* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lib.gla.ac.uk/daedalus/>.
- [6] Crossland D., et. all.: *Open software service definition* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://opendefinition.org/software-service/>.
- [7] Harnad S.: *The implementation of the Berlin Declaration on Open Access* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dlib.org/dlib/march05/harnad/03harnad.html>.
- [8] Harnad S., et. all.: *The access/impact problem and the green and gold roads to Open Access* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://users.ecs.soton.ac.uk/harnad/Temp/impact.html>.

- [9] Korzystka B.: *Wyszukiwanie i publikowanie w zasobach Open Access* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: http://www.library.put.poznan.pl/doc/kurs_instr/OpenAccessWeek_2012_B_Korzystka.pdf.
- [10] McGill L.: *Digital repositories infoKit* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://tools.jiscinfonet.ac.uk/downloads/repositories/digital-repositories.pdf>.
- [11] Nahotko M.: *Wpływ Open Access na poziom cytowań publikacji* [online]. [Data dostępu: 22.11.2013]. Dostępny w World Wide Web: http://eprints.rclis.org/10952/1/nahotko_torun.doc.
- [12] Swan A., et all.: *Developing a model for e-prints and open access journal content in UK further and higher education*. „Learned Publishing” 2005 No. 18, p. 25-40.

Marek Deja

Student Research Group of Information and Library Science
Institute of Information and Library Science
Jagiellonian University
e-mail: dejamarek@wp.pl

**SELF-ARCHIVING – A PROBLEM WITH THE IDENTIFICATION
OF THIS PHENOMENON****ABSTRACT:**

The ideas of Open Access and corresponding self-archiving are no longer new. In the face of increasing popularization of openness of science in many research centers around the world and in Poland it would seem that all definitions associated with this type of science activities are already well known and uniform. The term Open Access and related terms have been adopted by researchers, scientists, scholars and students and now it is important to consider the actual distinction between the concepts in this field. The article discusses observed differences in the identification of self-archiving phenomenon and related terms.

KEYWORDS:

Open Access. Open science. Open repositories. Self-archiving.
Self-publishing.